

FÜZI LÁSZLÓ

Németh László életművének kiadásáról

Ha a mi szakmánknak akad még külső szemlélője, akkor ez a külső szemlélő minden bizonnyal főlöszleges tevékenységnek ítéli a Németh László életművének kiadásáról, esetleg kritikai kiadásáról történő magányos vagy csoportos gondolkodást. Fölösleges tevékenységnek – hiszen Németh László munkái egyre ritkábban jelennek meg, a kivételt talán a 2004. év nyara jelentette, amikor utolsó regénye, az *Irgalom*, s mellette pedig a *Széchenyi* című kötet is megjelent, bár megjelenésük visszhangot, vagy érzékelhető olvasói érdeklődést nem váltott ki, mint ahogyan más sem vált ki ilyen jellegű érdeklődést. Ha viszont az említett külső szemlélő valóban külsősként figyelné a Németh László művei kiadása körüli történéseket, akkor még a kérdést is feltehetné, minek itt és most a kiadásról beszélni, hiszen létezik Németh László műveinek sorozata, ennek a nagy terjedelmű sorozatnak tulajdonképpen létezik a digitális változata is, nem beszélve arról, hogy több fontos munkája a Digitális Irodalmi Akadémia jóvoltából a világhálón is fellelhető, Németh elérhető leveleinek a kiadása is megtörtént – miről kellene egyáltalán beszélni, kérdezhetné. Másrészt viszont nyilvánvalónak tűnik az is, hogy belátható időn belül újabb átfogó, az életmű egészét érintő kiadásokra nem nyílik lehetőség, ezt nem Németh László műveinek „büntetéseként”, valamiféle ideológiai „visszaütésként” szemlélem, hanem a magyar szellemi-irodalmi-tudományos élet behatárolt lehetőségeiből származó felismerésnek tekintem. Gondoljunk csak arra, hogy Babits Mihály műveinek kritikai kiadása milyen nehézségekkel küzd, s arra is, hogy ennek a nagy szellemi-tudományos vállalkozásnak gyakorlatilag a teljes visszhangtalansággal kell megküzdenie.

Rendszerezve az elmondottakat: a külső szemlélő számára könnyen tűnhet úgy, hogy Németh munkáinak kiadása már megtörtént, az újabb és újabb kiadásokhoz a szövegeket csak elő kell venni, avagy csupán a meglévő digitalizált változatokat kell hasznosítani az újabb és újabb kiadásokhoz. Ha viszont egyszer már megtörtént Németh László munkáinak kiadása, másrészt pedig nincs is lehetőség az újbóli kiadásra, akkor mi értelme van a kérdés felvetésének és napirenden tartásának? – hangozhatna az említett külső szemlélő kérdése. S ha most a külső szemlélő véleménye után a magam véleményét is meg kell fogalmaznom, akkor azt mondom, hogy Németh László életművének nemhogy a kritikai kiadására, hanem még a hiteles, s komolyan végiggondolt, politikai szempontokat mellőző kiadására sem került sor eddig. Ez éppen elég indok lehetne egy ilyen jellegű vállalkozás elindításához, de hát ennek kapcsán azonnal következhet az újabb ellenvetés: ennek a vállalkozásnak ma hiányoznak a reális alapjai, az anyagi feltételek s a kutatóintézeti háttér. Ezzel kapcsolatosan azt kell mondanom, hogy az anyagi alapokat, a kutatóintézeti háttérrel, a megvalósításhoz szükséges számtalan eszközt magam sem látom, viszont ezek hiányát nem érzem kizáró tényezőnek ahhoz, hogy a Németh László-filológia mai művelői

ne beszéljessenek a kívánatos Németh László-kiadásról, s tapasztalataikat ne osszák meg egymással. Ezzel kapcsolatosan a mostani disputát csak az első lépcsőnek tartom, hiszen szakfilológiai kutatások eddig még jóformán nem is folytak, márpedig mindazt, amiről itt beszélünk, tényekkel is alá kell majd támasztanunk.

S akkor most már a magam állításairól. Elsőként az eddigi Németh László-kiadásokkal szeretnék foglalkozni, s azt az állítást szeretném alátámasztani, hogy a Németh-életmű hiteles és komolyan végiggondolt kiadása mindmáig nem történt meg. Mielőtt azonban ezt megtenném, szükségesnek tartom elmondani, hogy a Németh-életmű az eddigi kiadásokon keresztül hatott, s hogy ez az életmű beleépült, belenőtt a magyar huszadik századba, az ezeknek a sokszor esetlegesnek tűnő kiadásoknak is köszönhető. Ha valamikor létrejön majd egy pontos, jól áttekinthető kiadás, az a tudománynak köszönheti majd a létét, az utókor rendszerezni akaró szándékának, s mint ilyen, azt a hatást, amelyet a korabeli kiadások elértek, soha nem érheti már el.

Németh László, mint más írók is, s talán jobban is, mint más írók, hatni akart az írásaival, munkáival. Ennek megfelelően írásai megszületésüket követően megjelentek napilapokban, folyóiratokban, szépírói munkái pedig önálló kötetekben. Tanulmányai – feltehetően az öntanúsítás és az összefoglalás szándékától nem elválaszthatóan – gyűjteményes kötetekben is napvilágot láttak. Ilyen gyűjteményes kötetnek látom – a kötetek megjelenésének időrendjében haladva – *A minőség forradalma* című gyűjtemény négy kötetét (Magyar Élet, 1940), 1943-ban ez a gyűjtemény két kötettel bővült, a kötetek a Tanú című folyóiratának anyagát foglalták össze, *tematikai* rendben, tehát az 1932–37 között írott tanulmányok egy részét, a *Készülődés* című gyűjtemény két kötetét (Magyar Élet, 1941), ez a Tanú elindítása, tehát 1932 előtt írott tanulmányokat foglalta össze, ugyancsak tematikai rendben, és a *Kisebbségben* két kötetét, (Magyar Élet, 1942), ez a Tanút követő időszak tanulmányait foglalta össze, ugyancsak tematikai rendben. Az összefoglalás szándéka Németh ekkori időszakát teljesen kitöltötte, nem véletlen, hogy ebben az időszakban kezdte el írni *Magam helyett* című önéletrajzát is. Az összefoglalás szándéka a hatvanas években jelentkezett újra, s a Magvető és a Szépirodalmi Kiadó által 1969-ben elindított *Németh László munkái* című sorozatban csúcspontot ért el, a sorozat első kötete *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász* címmel 1969-ben jelent meg, formailag az utolsó 1993-ban, ez már Németh 1914 és 1948 közötti levelezését tartalmazta. A kötetek között találunk ún. pótköteteket is, ilyennek látom az *Életmű szilánkokban* című 1989-ben megjelent kétkötetes gyűjteményt és a szintén 1989-ben megjelent *Sorskérdések* című gyűjteményt, ezek a kötetek azokat az írásokat tartalmazták, amelyek az életmű-sorozatban addig nem jelenhettek meg.

Látjuk, a két „összefoglaló” periódus egyaránt sajátos történelmi időszakra esett. Az első a második világháború éveire, amikor az író számára az összegyűjtés számított fontosnak, filológiai szempontok ebben az időszakban természetesen fel sem merültek, feltétlenül megemlíthető viszont, hogy Németh ebben az időszakban tömbszerűen, *A Tanú előtt* (Készülődés) – *A Tanú* (A minőség forradalma) – *A Tanú után* (Kisebbségben), az egyes nagy tömbökön belül viszont tematikai rendben adta közre írásait, miközben a kiadásból számos problémája származott. *A minőség forradalma* című gyűjtemény kapcsán írta: „A ’jobboldali ifjúság’ megcenzúrázott. Elmaradt Proust, a Kritikai Napló, Korányi, több bírálat, s bekerült az Egy különítményes naplója, Róma elődeiből 23 ki nem jelölt ol-

dal. Nagy nehezen kivereksem egy kis cédulát, amit a könyvbe be kellett volna ragasztani, az én példányomban ott is van becsúsztatva, de nem beragasztva. Ezt a 'Tanu-antológiát' (az együgyűek még ezt sem írták oda a címe alá) én nem vállalom – nem is dedikáltam belőle egyetlen példányt sem. De megtagadjam-e nyilvánosan?" Később, 1943-ban jelent meg, ennek a történetnek a folytatásaként *A minőség forradalma* ötödik és hatodik kötete.

Egészen más történelmi periódusban indult a *Németh László munkái* című sorozat, ám ennek megjelenése körül is számos bonyodalom akadt. Németh – feltehetően munkássága politikai élet akarta ezzel elfedni – eltekintett a nagy időbeli, egy-egy szellemi vállalkozásával kapcsolatos tömbök hangsúlyozásától, s inkább írásai tematikai kapcsolódását emelte ki, így hozott létre az egyes korszakokon átívelő, az adott tematikát hangsúlyozó köteteket, pl.: *Európai utas*, *Az én katedrám*, *A kísérletező ember*, s így tovább, s jellegüket kiemelve állította egymás mellé történelmi és társadalmi drámáit. Ám még az így kialakított „renddel” kapcsolatosan is számos probléma keletkezett, egyes írások, végül is három terjedelmes kötetnyi, egyszerűen nem kerülhettek be a gyűjteményes kötetekbe, így jöttek létre a már említett „pótkötetek”, ezek a rendszerváltás időszakában jelentek meg. Ám a megjelent írások közlése sem tekinthető pontosnak, hiszen egyes ciklusokat megkurtítottak, bekezdéseket, mondatokat, szavakat eltüntettek. Az *Utolsó kísérlet* megjelentetésekor Németh is kifakadt: „A hét kötetben egyetlen szó sincs, ami jogos érzékenységet sérthet (ezt büszkén állapítom meg, hisz 37–42 között készült); a káros érzékenységet pedig ki veheti tekintetbe. Megkísért, hogy az egész életmű-szerződést odadobjam. De nem szabad – csak az az elhatározásom lesz szilárdabb, hogy a Művet magamnak adom ki, az ő kiadásuk arra jó, hogy énnekem végig kelljen mennem, össze kelljen állítanom az egyes darabokat, s hogy a közönség figyelmét fölhívja: van az Utolsó kísérlet is, nem ez, az eredetije...” Látjuk, a reagálás szinte ugyanaz, mint huszonöt évvel korábban volt, Németh nem értett egyet a kiadás módjával, magát a kiadást viszont nem akadályozta meg, feltehetően azért, mert pontosan tudta, hogy csak a megjelenő kötetekben tud létezni.

Az életműsorozat az önéletrajzi írásokat, főképpen pedig a naplókat csak töredékesen közölte, ezeknek teljes kiadása azóta sem létezik, noha az önéletrajzi írások szövegét nagyban gazdagította Németh Ágnes a Püski Kiadó *Magam helyett (Tanulmányok az életemről)* című kötetében (Budapest, 2002). Németh Ágnes az első kötet írásainál (*Magam helyett, Ember és szerep, Tanú évek*) általunk is helyeselhető módon az első kiadást, s nem az életműsorozaton belüli változatot, a második kötet írásainál (*Kisebbségben, Vársárhelyi évek, Gályapadból laboratórium*) pedig a Németh László által javított kéziratfüzeteket vette alapul. A kiadásnál – hasonlóan az életműkiadásnál érvényesített elvhez –, az egyes írások belső időrendjére figyelt, nem pedig az írások keletkezési idejére, így a külső szemlélő számára az a látszat keletkezhetett, mintha Németh Lászlónak létezne egy egységes elvek, elképzelések szerint írott önéletrajza. Ha egyszer megvalósul Németh munkáinak egyetlen hatalmas folyamban való megjelentetése, akkor ezeket az írásokat vissza kell helyezni keletkezési idejükre, hiszen nyilvánvaló, hogy más szándékkal és más feladattal íródott az *Ember és szerep*, mint a *Magam helyett*. A *Naplókat* is keletkezési idejük szerint kell közölni, s amennyiben lehetséges a töredékességet a rendelkezésre álló kéziratok segítségével fel kell oldani. (Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy rendkívül fontos írásokról van szó – noha teljes egészében nem ismerjük őket, mert Németh legtöbbször ezekben az írásokban beszélt önmagáról az írásait többször jellemző megemelt

szereptudat nélkül.) Az életműsorozatban jelent meg Németh levelezésének első kötete, a második, az 1948 utáni levelezést tartalmazó kötet viszont már egy másik kiadónál látott napvilágot...

A fentiekben csupán a Németh László-munkák kiadásainak csomópontjaira utalhatam, ezt is csak töredékesen tehettem meg, ám talán az eddigiekből is kiténik, hogy roppant nehéz feladatra vállalkozik az, aki az eddigi „alapokból” kiindulva az egyes írások szövegeinek pontos megállapítására tesz kísérletet. Kéziratok csak ritkán őrződtek meg, a megjelent írások pedig óhatatlan őrzik a szerkesztői, kiadói, nyomdai munkálatok következményeit, nem beszélve a huszadik század politikai nyomairól. Nyilvánvaló, hogy Németh írásainak valamikori újra megjelentetésekor nem lehet alapul venni a szerzőjük által látott utolsó változatokat, hiszen azok számos alkalommal olyan variánsként láttak napvilágot, amelyekkel szerzőjük sem értett egyet. Ugyancsak gondot okozhat, hogy számos, főképpen 1945 utáni írás eredeti változatát nem is ismerjük, ezeknek az esetében cenzúrázatlan változat nem áll rendelkezésünkre, innét nézve szinte idilli helyzetet tükröznek azok az írások, amelyek csupán a nyomdai hibákat tartalmazzák. Mindezzel együtt mégis azt kell mondanom, hogy a rendelkezésre álló szövegekből az idekapcsolódó szabályok figyelembe vételével természetesen létrehozhatóak a valamikor kiadható szövegek, megjegyezve, hogy azok milyen kiindulópontok elfogadásával jöttek létre. Ismét csak utalnom kell arra, hogy szinte minden írás kapcsán nehézségekkel kell majd szembenézni, hiszen a legtöbb esetben több szövegváltozat is létezik, s külön nehézséget fog majd jelenteni természetesen az életmű hatalmas terjedelme is. Ily módon az adott körülmények közti hitelességgel bíró szövegek létrehozását *alkotó* jellegű munkának tekintem, ám legalább ilyen mértékben alkotó jellegű tevékenységnek tekintem az írások majdani elrendezését is, ha tetszik, az életmű belső logikájának kibontását, rávetítését arra az életműre, amelyet az írások burjánzása – túlburjánzása – nem egy esetben eltakar. Ebből már kiténik, hogy a Németh-szövegek kiadását nem mechanikus munkának tartom, hanem olyan tevékenységnek tekintem, amelyik az életmű belső logikáját kibontva nem csupán az egyes szövegeken belül, hanem az egyes szövegek kapcsolatában is rendet teremt, s így megmutatja az egyes írások életművön belüli helyét is. Nem szabad attól félnünk, hogy beavatkozunk az életműbe, gondoljunk arra, hogy minden olvasás, s így minden olvasat megteremtése, esetleges rögzítése már önmagában is beavatkozás, magam roppant fontosnak tartom – a pontosan megjelölt határok közötti – az értelmezést is. Úgy gondolom, hogy valamiféle egységesen elfogadott elv mechanikus alkalmazásával csupán áttekinthetetlen szöveghalmoz keletkezik, s ezzel végleg eltűnik majd az az esély, hogy Németh László életműve a számára legmegfelelőbb formában létezzen. Láttuk, írásai egy részének – tanulmányainak – kiadásakor Németh 1945 előtt időrendi-tematikai rendet, 1945 után pedig tematikai rendet követett, ebben az esetben feltehetően kényszerűségből hagyta el az időrendi-válalkozásbeli tömbökben való gondolkodást. Érdemes azonban észrevenni, hogy a tematikai elrendezés egyáltalán nem volt idegen Németh gondolkodásától, hiszen az 1934-ben megjelent, az életmű előhangjának szánt *Ember és szerepben* addig írott munkáit is tematikai rendbe állította, s így sorolta fel őket:

- „1. Horváthné meghal (Elbeszélések) ...
2. Akasztófavirág (Regény)...
3. Harmadik Magyarország Egy kritikus inaséve (Tanulmányok)...

4. Külföldi út (Tanulmányok)...
5. A Nyugat írói (Tanulmányok)...
- 6–9. Emberi színjáték (Regény négy kötetben)...
10. Az irodalomtörténet margójára (Tanulmányok)...
11. Halhatatlan Európa (Tanulmányok)...
12. Kritikai Napló (17 kistanulmány)...
13. Új nemzedék (Tanulmányok)...
- 14–15. Gyász (Regény)...
16. Bodnárné (Dráma)...
17. Irgalom (Regénytöredék)...
18. Könyvpiac...
19. Az elmélet kísér (Elméleti tanulmányok)...
20. Versek (Három kivétellel kiadatlanok)..."

Az itt csak töredékesen idézett „tervrajzból” látható, hogy alapvonásait tekintve meg-
egyeznek a később megvalósult életmű egészét összefogó életműsorozat szerkezetével. Más
rendszerezési szándék mutatkozott meg abban az írásban, amelyikben Veress Dániel igye-
kezett összefogni Németh László tanulmányait, az írás az *Új Látóhatár* emlékező Németh
Lászlót köszöntő, 1971 áprilisában megjelent számában jelent meg. Veress Dániel
– hasonlóan az életműsorozathoz, csak csupán más tartalommal – ciklusokat alakított
volna ki, s ezeken a ciklusokon belül állított volna egymás mellé különböző időben kelet-
kezett írásokat. Az általa javasolt ciklusok:

- Szemlélet, módszer, gyakorlat
- Szaktudományos, történeti, bölcséleti alapvetés
- Archaikus modell: a görögök
- A latinok
- Csomópontok a középkorhoz
- Jegyzetek az újkorhoz
- A tizenkilencedik század
- A XX. században
- A közép-európai valóságához

Talán mondani sem kell, hogy egy ilyen rendszerezés mennyire hasznos, s hogy
számtalan, más módon észre sem vehető kapcsolódási pontot mutat meg, ám talán ebből
a szűkített, a „tartalomjegyzéket” elhagyó ismertetésből is látszik, hogy Veress Dániel
Németh szemléletét állandónak, eleve adottnak látta, s az általa kialakított tervezet azt
jelzi, mintha Németh ezt az eleve adott szemléletet alkalmazta volna az éppen felmerült
tárgy kapcsán. Ezzel szemben Németh László világa egyszerre volt állandó és változó, va-
lójában a megélt, s az önmaga világába beépített idő függvényében állandóan mozgásban
lévő, ennek kapcsán gondoljunk csak arra, hogy a tizenkilencedik század kapcsán általa
mondottakban-leírtakban milyen jelentős átalakulásokra, változásokra találhatunk.
Ugyanakkor tartozom azzal az igazságnak, hogy elmondjam: Veress Dániel nem az életmű
kiadásán, hanem a megismertetésén és megismerhetőségén gondolkodott, így a kiinduló-
pontja eleve más volt, mint a miénk. Feltűnő viszont, hogy sem Veress Dániel, aki a ta-
nulmányok egy-egy ciklusa mellett illusztratív olvasmányként tüntette fel a szépírói mun-

kákat, sem maga Németh László nem foglalkozott különösebben hangsúlyos módon a szépirói munkák, így a regények, drámák, versek megjelentetésével, az adott kereteken belül a lehetséges terjedelmi illetve tematikai összekapcsolások (történelmi drámák, társadalmi drámák) kötötték le.

Mindezek után is úgy látom, hogy Németh László világának legfontosabb meghatározója, mozgatója az idő volt, az idő megélése-átélése, az időnek való megfelelés vágya és ténye nélkül ez az életmű nem jött volna létre, így Némethnek az időhöz való viszonyát a valamikori kiadás alapszerkezetének is érzékeltetnie-követnie kell. Ahogyan érzékeltetnie kell azt is, hogy ebben az életműben minden létrehozójára vonatkoztatva, önmagát példának tekintve, vállalkozásokban történt. Ezért a nagy időrendi egységek – korszakok – anyagának önálló tömbben való megjelentetéséről nem szabad lemondani, az egyes korszakokon belül pedig a nagyobb vállalkozásokat egységes anyagnak kell tekinteni, hiszen felépítésük tudatos munka eredménye volt. Példákat említve: a Némethől átvett felsorolásban szereplő *Kritikai Napló* anyagát csak együtt szabad szerepeltetni, hiszen nyilvánvaló, hogy nem a sorozat egy-egy írásával, hanem a sorozat egészével szeretett volna valamit bemutatni, s ez a cél, valamint az írások nyilvánvaló kapcsolódása fontosabb és lényegibb, mint az, hogy a korszak belső időrendjét tekintve az egyes részek között más írások is keletkeztek. Ugyanez vonatkozik az *Új nemzedék* írásaira, a *Tanú* egészére, s számos más tanulmány-ciklusra is, itt csak pár példát említek még: *Lányaim*, *Megmentett gondolatok*, *Levelek a hipertóniáról*. Önmagában létező tömbnek, ciklusnak, sorozatnak kell tekintenünk minden olyan több írást tartalmazó egységet, amelyben az írásokat nem az utólagos visszatekintés állította egymás mellé, hanem már korábban egymás mellett, vagy egy sorozaton belül szerepeltek. Mivel a különböző írások és a levelek, naplók között Némethnél szorosabb kapcsolat mutatkozik, mint másoknál, külön meditáció eredményeként szabad csak dönteni a levelek, naplók közlésének módjáról és a teljes életmű szerkezetében való elhelyezésének mikéntjéről. Példát említve: A „Készülődés”-periódusában az Oszoly Kálmánhoz írott levelek legalább olyan fontosak, mint bármelyik kész munka, elbeszélés vagy regény-töredék, így a helyüket is ennek megfelelően kell megtalálni. Hasonló mondható el a *Tanú* elindítása kapcsán a Gulyás Pálhoz írott levelekről, s így tovább. A szerkezet kialakítása szempontjából is fontos, hogy Németh mindazt, amit írásban önmaga számára kiküzdött, azt önmagára vonatkoztatta – ezért feltehetően az *Emberi színjáték* az első valódi Németh László-mű, s nem feledhető, hogy amikor Németh önmaga életének dilemmáit tudatosította, akkor írta meg *Ember és szerep* című önéletrajzi írását, amikor pedig az *Irgalommal* élete és életműve alapkérdéseit megoldotta, akkor írta meg *Negyven év* című, összefoglaló jellegű életrajzi írását. A valódi életmű tehát az *Ember és szerep*től a *Negyven év*ig terjed, ami az *Ember és szerep* előtt van, az a kialakuláshoz, ami a *Negyven év* után van, az az elhallgatáshoz kapcsolódik, a tömböket-korszakokat pedig a kettő között kell megmutatni.